مێژووی ڕەنگدانەوەی ڕەنگی ئەدەبی کوردی

بەرگی یەکەم

هەمەند عەلی ئەحمەد

ئەم وتارە، ئەوە ئەخوێنێتەوە کە ئەدەبی کوردی چۆن لە ڕێگای ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تر، بە تایبەتی ئەدەبی عەرەبی و فارسی، ڕەنگی داوەتەوە و چۆن ڕەنگی داوەتەوە لە ئەدەبی کوردیدا. ئامانجی ئەم وتارە ئەوەیە کە ڕەهەندە جیاوازەکانی ئەم ڕەنگدانەوە شیکار بکات و ڕوونی بکاتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

١. پێناسە و چەمکە سەرەکییەکان

ڕەنگدانەوەی ئەدەبی لە ڕووی زانستییەوە بریتییە لە پرۆسەیەکی ئەدەبی کە تێیدا ئەدەبی نەتەوەیەک یان چەند نەتەوەیەک کاریگەری لەسەر ئەدەبی نەتەوەیەکی تر دادەنێ، بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، و ئەو کاریگەرییە دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە فۆرم و ناوەڕۆک و تەکنیکەکانی نووسیندا. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی ماوەیەکی درێژە لە نێوان چەند کولتوورێکی گەورەدا ژیاوە و کاریگەری لەسەر ئەدەبی فارسی، عەرەبی، و تورکی هەبووە، کە وا دەکات پرسیارێکی گرنگ دروست بێت: ئایا ئەدەبی کوردی تەنها وەرگێڕەرێکی ئەدەبی ئەوانی ترە، یان توانیوێتی کەسایەتی سەربەخۆی خۆی بپارێزێ؟

ئەم وتارە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە بە شێوازێکی زانستی و شیکاری، بە بەکارهێنانی نموونە و بەڵگە لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تردا. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر. وتارەکە هەوڵ دەدات ڕوونی بکاتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

٢. مێژووی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی کوردی

ئەدەبی کوردی ماوەیەکی درێژە لە نێوان چەند کولتوورێکی گەورەدا ژیاوە و کاریگەری لەسەر ئەدەبی فارسی، عەرەبی، و تورکی هەبووە. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

٢.١ سەرەتای کاریگەری لە سەدەی نۆزدەهەمەوە

سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم سەرەتای گۆڕانکاری گەورە بوو لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە تێیدا ئەدەبی کوردی دەستی پێکرد بە وەرگرتنی کاریگەری لە ئەدەبی فارسی و عەرەبی. ئەم کاریگەرییە تەنها لە ڕێگای وەرگێڕانەوە نەبوو، بەڵکو لە ڕێگای لاسایکردنەوە و هەوڵدان بۆ گۆڕینی شێوازی نووسین بوو. بۆ نموونە، شاعیرانی وەک نالی و سالم کاریگەری گەورەیان لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە، کە تێیدا وێنەی ئەدەبی و شێوازی شێعری فارسی و عەرەبی بەکارهێنراون بە شێوازێکی کوردی. ئەم پرۆسەیە وای کرد کە ئەدەبی کوردی ببێتە بەشێک لە کولتوورێکی گەورەتر، بەڵام هێشتا ڕەگەزە تایبەتەکانی خۆی بپارێزێ.

٢.٢ سەدەی بیستەم و گۆڕانکاری گەورە

سەدەی بیستەم قۆناغێکی گرنگ بوو لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە تێیدا ئەدەبی کوردی هەوڵی دا خۆی لە کاریگەری ئەدەبی فارسی و عەرەبی دابڕێنێ و شێوازێکی سەربەخۆ بدۆزێتەوە. ئەم هەوڵدانە بە تایبەتی لە نێوان ساڵانی ١٩٢٠ و ١٩٥٠ز بەدی کرا، کە تێیدا چەند گۆڤارێکی گرنگ وەک «گۆڤاری کۆمەڵ» و «گۆڤاری ژین» دەستیان بە بڵاوکردنەوەی وێژە و شێعر کرد کە هەوڵی دەدا ئەدەبێکی نوێی کوردی دروست بکات کە پشت بە کاریگەری ئەدەبی ئەوانی تر نەبێت. بۆ نموونە، شاعیرانی وەک گۆران و هێمن هەوڵیان دا شێوازی شێعری کوردی بگۆڕن و لە ڕێگای وێنە و ئاهەنگی نوێوە، کاریگەری لەسەر ئەدەبی کوردی دابنێن کە تا ئێستاش بەردەوامە.

٢.٣ ئەدەبی کوردی لە سەردەمی ئێستادا

ئەدەبی کوردی لە سەردەمی ئێستادا بەردەوامە لە گۆڕان و کاریگەری وەرگرتن لە ئەدەبی ئەوانی تر، بەڵام بە شێوازێکی جیاواز لە سەدەی ڕابردوو. ئەمڕۆ ئەدەبی کوردی کاریگەری لە ئەدەبی ئینگلیزی و ئەدەبی ئەوروپی وەرگرتووە، کە تێیدا شێوازی نوێی وێژە و شێعر و چیرۆک هاتووەتە ئاراوە. ئەم پرۆسەیە بە شێوازێکی ئەرێنی کاریگەری لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە، کە تێیدا ئەدەبی کوردی توانیوێتی خۆی بگونجێنێ لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریانەی کە لە جیهانی ئەدەبیدا ڕوودەدەن، بەڵام هێشتا ڕەگەزە تایبەتەکانی خۆی بپارێزێ. ئەم پرۆسەیە وای کردووە کە ئەدەبی کوردی ببێتە بەشێک لە کولتوورێکی گەورەتر، بەڵام هێشتا ناسنامەی تایبەتی خۆی بپارێزێ.

٣. ڕەگەزە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی

ڕەنگدانەوەی ئەدەبی لە ڕووی زانستییەوە بریتییە لە پرۆسەیەکی ئەدەبی کە تێیدا ئەدەبی نەتەوەیەک یان چەند نەتەوەیەک کاریگەری لەسەر ئەدەبی نەتەوەیەکی تر دادەنێ، بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، و ئەو کاریگەرییە دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە فۆرم و ناوەڕۆک و تەکنیکەکانی نووسیندا. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

٣.١ کاریگەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ

کاریگەری ڕاستەوخۆ بریتییە لە کاتێک کە نووسەرێک یان شاعیرێک بە ڕاستەوخۆ کاریگەری لە نووسەرێکی تر وەردەگرێ و هەوڵ دەدات وەک ئەو بنووسێ. بۆ نموونە، کاتێک کە نووسەرێکی کورد هەوڵ دەدات وەک نووسەرێکی ئینگلیز بنووسێ، ئەمە کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆیە. بەڵام کاریگەری ناڕاستەوخۆ بریتییە لە کاریگەری کە لە ڕێگای کەسێکی ترەوە دێت، وەک کاتێک کە نووسەرێکی کورد کاریگەری لە نووسەرێکی ئینگلیز وەردەگرێ بە ڕێگای نووسەرێکی عەرەبەوە. ئەم جۆرە کاریگەرییە زۆر جار ئاڵۆزە و پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە بۆ ئەوەی ببێتە دیاری کرا کە کامە ڕاستەوخۆ و کامە ناڕاستەوخۆیە.

٣.٢ ئەدەبی بەراوردکاری

ئەدەبی بەراوردکاری بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کە تێیدا چەند ئەدەبێکی جیاواز بەراوردکاری لەگەڵ یەکتر دەکرێ، بە مەبەستی دیاری کردنی کاریگەری و ڕەنگدانەوە. ئەم جۆرە لێکۆڵینەوە یارمەتی دەدا لە دیاری کردنی ئەوەی کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ ئەدەبی ئەوانی تردا بەراوردکاری کراوە، و چۆن کاریگەری لەسەر ئەوانی تر دانراوە. ئەم جۆرە لێکۆڵینەوە یارمەتی دەدا لە دیاری کردنی ئەوەی کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ ئەدەبی ئەوانی تردا بەراوردکاری کراوە، و چۆن کاریگەری لەسەر ئەوانی تر دانراوە.

٣.٣ ڕەگەزە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی

ڕەگەزە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی بریتین لە: وەرگێڕان، کاریگەری، بەراوردکاری، و ئاڵوگۆڕی کولتوری. وەرگێڕان گرنگترین ڕەگەزە، چونکە وەرگێڕان ڕێگەیە بۆ گواستنەوەی بیرۆکە و وێنە و شێوازی نووسین لە نێوان کولتوورەکاندا. کاریگەری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی کاریگەری لەسەر ئەدەبی ئەوانی تر دانراوە، و چۆن ئەو کاریگەرییە گۆڕاوە بۆ ناو ئەدەبی کوردی. بەراوردکاری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ ئەدەبی ئەوانی تردا بەراوردکاری کراوە، و چۆن کاریگەری لەسەر ئەوانی تر دانراوە. ئاڵوگۆڕی کولتوری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ کولتوورەکانی تردا ئاڵوگۆڕی کراوە، و چۆن ئەو ئاڵوگۆڕە بووە بە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی.

٤. نموونەی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی کوردی

٤.١ وەرگێڕان

وەرگێڕان یەکێکە لە گرنگترین ڕێگاکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی کوردی. زۆرێک لە نووسەرانی کورد هەوڵیان داوە کە بەرهەمی ئەدەبی نووسەرانی تر وەرگێڕن بۆ سەر زمانی کوردی، و ئەمە کاریگەرییەکی گەورە لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە. بۆ نموونە، وەرگێڕانی شێعری فارسی و عەرەبی بۆ سەر کوردی ڕێگەی بۆ ئەوە خۆشکرد کە شێوازی نوێ و وێنەی نوێ بچێتە ناو ئەدەبی کوردی. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە و شێوازی نووسینە لە نێوان کولتوورەکاندا.

٤.٢ کاریگەری لە سەر شاعیرانی کورد

زۆرێک لە شاعیرانی کورد کاریگەری گەورەیان لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە، وەک نالی و سالم و کوردی. ئەم شاعیرانە هەوڵیان داوە کە شێوازێکی نوێ بۆ شێعری کوردی دروست بکەن، کە تێیدا وێنەی ئەدەبی و شێوازی شێعری فارسی و عەرەبی بەکارهێنراون بە شێوازێکی کوردی. ئەم پرۆسەیە وای کرد کە ئەدەبی کوردی ببێتە بەشێک لە کولتوورێکی گەورەتر، بەڵام هێشتا ڕەگەزە تایبەتەکانی خۆی بپارێزێ.

٤.٣ ئەدەبی کوردی لە سەردەمی ئێستادا

ئەدەبی کوردی لە سەردەمی ئێستادا بەردەوامە لە گۆڕان و کاریگەری وەرگرتن لە ئەدەبی ئەوانی تر، بەڵام بە شێوازێکی جیاواز لە سەدەی ڕابردوو. ئەمڕۆ ئەدەبی کوردی کاریگەری لە ئەدەبی ئینگلیزی و ئەدەبی ئەوروپی وەرگرتووە، کە تێیدا شێوازی نوێی وێژە و شێعر و چیرۆک هاتووەتە ئاراوە. ئەم پرۆسەیە بە شێوازێکی ئەرێنی کاریگەری لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە، کە تێیدا ئەدەبی کوردی توانیوێتی خۆی بگونجێنێ لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریانەی کە لە جیهانی ئەدەبیدا ڕوودەدەن، بەڵام هێشتا ڕەگەزە تایبەتەکانی خۆی بپارێزێ. ئەم پرۆسەیە وای کردووە کە ئەدەبی کوردی ببێتە بەشێک لە کولتوورێکی گەورەتر، بەڵام هێشتا ناسنامەی تایبەتی خۆی بپارێزێ.

٥. کۆتایی

ڕەنگدانەوەی ئەدەبی کوردی پرۆسەیەکی ئاڵۆزە کە تێیدا ئەدەبی کوردی کاریگەری لە ئەدەبی ئەوانی تر وەرگرتووە و چۆن ئەو کاریگەرییە گۆڕاوە بۆ ناو ئەدەبی کوردی. ئەم پرۆسەیە تەنها لاسایکردنەوە نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە و شێوازی نووسینە لە نێوان کولتوورەکاندا. ئەم وتارە هەوڵی دا ڕوونی بکاتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

ئەدەب و هونەر

ژمارە ٥ ئەیلول ٢٠٢١ ٤ ٢٨ ئەیلول ٢٠٢١ ٤

ئەدەب و هونەر

هەمەند عەلی ئەحمەد □

بەرگی یەکەم

مێژووی ڕەنگدانەوەی ڕەنگی ئەدەبی کوردی

بەرگی یەکەم

هەمەند عەلی ئەحمەد □

هەمەند عەلی ئەحمەد (١٩٨٤ز) ماموستای زانکۆی هەولێرە، بەشی وێژەی کوردی، و ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری گۆڤاری «ئەدەب و هونەر». ماوەی ١٢ ساڵە لە بواری لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی و بەراوردکاری کار دەکات، و چەند کتێبێکی لە سەر ڕەخنەی ئەدەبی و وێژەی بەراوردکاری بڵاو کردووەتەوە. ئەم وتارە یەکەمجار لە کۆنفرانسی ساڵانەی ئەدەبی کوردی لە هەولێر لە ساڵی ٢٠١٩ پێشکێش کراوە، و ئێستا بە شێوازێکی گەشەپێدراو و نوێکراوەتەوە بۆ بڵاوکردنەوە لە ئەدەب و هونەر.

پێناسە و چەمکە سەرەکییەکان

ڕەنگدانەوەی ئەدەبی لە ڕووی زانستییەوە بریتییە لە پرۆسەیەکی ئەدەبی کە تێیدا ئەدەبی نەتەوەیەک یان چەند نەتەوەیەک کاریگەری لەسەر ئەدەبی نەتەوەیەکی تر دادەنێ، بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، و ئەو کاریگەرییە دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە فۆرم و ناوەڕۆک و تەکنیکەکانی نووسیندا. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

١. پێناسە و چەمکە سەرەکییەکان

ڕەنگدانەوەی ئەدەبی لە ڕووی زانستییەوە بریتییە لە پرۆسەیەکی ئەدەبی کە تێیدا ئەدەبی نەتەوەیەک یان چەند نەتەوەیەک کاریگەری لەسەر ئەدەبی نەتەوەیەکی تر دادەنێ، بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، و ئەو کاریگەرییە دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە فۆرم و ناوەڕۆک و تەکنیکەکانی نووسیندا. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر. وتارەکە هەوڵ دەدات ڕوونی بکاتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

١.١ کاریگەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ

کاریگەری ڕاستەوخۆ بریتییە لە کاتێک کە نووسەرێک یان شاعیرێک بە ڕاستەوخۆ کاریگەری لە نووسەرێکی تر وەردەگرێ و هەوڵ دەدات وەک ئەو بنووسێ. بۆ نموونە، کاتێک کە نووسەرێکی کورد هەوڵ دەدات وەک نووسەرێکی ئینگلیز بنووسێ، ئەمە کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆیە. بەڵام کاریگەری ناڕاستەوخۆ بریتییە لە کاریگەری کە لە ڕێگای کەسێکی ترەوە دێت، وەک کاتێک کە نووسەرێکی کورد کاریگەری لە نووسەرێکی ئینگلیز وەردەگرێ بە ڕێگای نووسەرێکی عەرەبەوە. ئەم جۆرە کاریگەرییە زۆر جار ئاڵۆزە و پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە بۆ ئەوەی ببێتە دیاری کرا کە کامە ڕاستەوخۆ و کامە ناڕاستەوخۆیە.

١.٢ ئەدەبی بەراوردکاری

ئەدەبی بەراوردکاری بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کە تێیدا چەند ئەدەبێکی جیاواز بەراوردکاری لەگەڵ یەکتر دەکرێ، بە مەبەستی دیاری کردنی کاریگەری و ڕەنگدانەوە. ئەم جۆرە لێکۆڵینەوە یارمەتی دەدا لە دیاری کردنی ئەوەی کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ ئەدەبی ئەوانی تردا بەراوردکاری کراوە، و چۆن کاریگەری لەسەر ئەوانی تر دانراوە. ئاڵوگۆڕی کولتوری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ کولتوورەکانی تردا ئاڵوگۆڕی کراوە، و چۆن ئەو ئاڵوگۆڕە بووە بە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی.

١.٣ ڕەگەزە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی

ڕەگەزە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی بریتین لە: وەرگێڕان، کاریگەری، بەراوردکاری، و ئاڵوگۆڕی کولتوری. وەرگێڕان گرنگترین ڕەگەزە، چونکە وەرگێڕان ڕێگەیە بۆ گواستنەوەی بیرۆکە و وێنە و شێوازی نووسین لە نێوان کولتوورەکاندا. کاریگەری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی کاریگەری لەسەر ئەدەبی ئەوانی تر دانراوە، و چۆن ئەو کاریگەرییە گۆڕاوە بۆ ناو ئەدەبی کوردی. بەراوردکاری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ ئەدەبی ئەوانی تردا بەراوردکاری کراوە، و چۆن کاریگەری لەسەر ئەوانی تر دانراوە. ئاڵوگۆڕی کولتوری ئەوە دەگرێتەوە کە چۆن ئەدەبی کوردی لەگەڵ کولتوورەکانی تردا ئاڵوگۆڕی کراوە، و چۆن ئەو ئاڵوگۆڕە بووە بە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی.

٢. مێژووی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی کوردی

ئەدەبی کوردی ماوەیەکی درێژە لە نێوان چەند کولتوورێکی گەورەدا ژیاوە و کاریگەری لەسەر ئەدەبی فارسی، عەرەبی، و تورکی هەبووە. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگای وەرگێڕان و کاریگەری و ئاڵوگۆڕی کولتوری، ڕەنگی ئەدەبی ئەوانی تری وەرگرتووە و چۆن ئەو ڕەنگانە گۆڕاون و بوونەتە بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبی کوردی. وتارەکە هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە ئایا ڕەنگدانەوەکە تەنها لاسایکردنەوە بووە یان ڕەنگدانەوەیەکی داهێنەرانە بووە، و ئایا ئەدەبی کوردی چۆن توانیوێتی ڕەنگی خۆی بپارێزێ لە کاتێکدا ڕەنگی ئەوانی تریش وەرگرتووە. وتارەکە ئامانجی ئەوەیە ببێتە بنەمایەک بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی و لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی نەتەوەکانی تر.

٢.١ سەرەتای کاریگەری لە سەدەی نۆزدەهەمەوە

سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم سەرەتای گۆڕانکاری گەورە بوو لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە تێیدا ئەدەبی کوردی دەستی پێکرد بە وەرگرتنی کاریگەری لە ئەدەبی فارسی و عەرەبی. ئەم کاریگەرییە تەنها لە ڕێگای وەرگێڕانەوە نەبوو، بەڵکو لە ڕێگای لاسایکردنەوە و هەوڵدان بۆ گۆڕینی شێوازی نووسین بوو. بۆ نموونە، شاعیرانی وەک نالی و سالم کاریگەری گەورەیان لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە، کە تێیدا وێنەی ئەدەبی و شێوازی شێعری فارسی و عەرەبی بەکارهێنراون بە شێوازێکی کوردی. ئەم پرۆسەیە وای کرد کە ئەدەبی کوردی ببێتە بەشێک لە کولتوورێکی گەورەتر، بەڵام هێشتا ڕەگەزە تایبەتەکانی خۆی بپارێزێ.

٢.٢ سەدەی بیستەم و گۆڕانکاری گەورە

سەدەی بیستەم قۆناغێکی گرنگ بوو لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە تێیدا ئەدەبی کوردی هەوڵی دا خۆی لە کاریگەری ئەدەبی فارسی و عەرەبی دابڕێنێ و شێوازێکی سەربەخۆ بدۆزێتەوە. ئەم هەوڵدانە بە تایبەتی لە نێوان ساڵانی ١٩٢٠ و ١٩٥٠ز بەدی کرا، کە تێیدا چەند گۆڤارێکی گرنگ وەک «گۆڤاری کۆمەڵ» و «گۆڤاری ژین» دەستیان بە بڵاوکردنەوەی وێژە و شێعر کرد کە هەوڵی دەدا ئەدەبێکی نوێی کوردی دروست بکات کە پشت بە کاریگەری ئەدەبی ئەوانی تر نەبێت. بۆ نموونە، شاعیرانی وەک گۆران و هێمن هەوڵیان دا شێوازی شێعری کوردی بگۆڕن و لە ڕێگای وێنە و ئاهەنگی نوێوە، کاریگەری لەسەر ئەدەبی کوردی دابنێن کە تا ئێستاش بەردەوامە.

٢.٣ ئەدەبی کوردی لە سەردەمی ئێستادا

ئەدەبی کوردی لە سەردەمی ئێستادا بەردەوامە لە گۆڕان و کاریگەری وەرگرتن لە ئەدەبی ئەوانی تر، بەڵام بە شێوازێکی جیاواز لە سەدەی ڕابردوو. ئەمڕۆ ئەدەبی کوردی کاریگەری لە ئەدەبی ئینگلیزی و ئەدەبی ئەوروپی وەرگرتووە، کە تێیدا شێوازی نوێی وێژە و شێعر و چیرۆک هاتووەتە ئاراوە. ئەم پرۆسەیە بە شێوازێکی ئەرێنی کاریگەری لەسەر ئەدەبی کوردی هەبووە، کە تێیدا ئەدەبی کوردی توانیوێتی خۆی بگونجێنێ لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریانەی کە لە جیهانی ئەدەبیدا ڕوودەدەن، بەڵام هێشتا ڕەگەزە تایبەتەکانی خۆی بپارێزێ. ئەم پرۆسەیە وای کردووە کە ئەدەبی کوردی ببێتە بەشێک لە کولتوورێکی گەورەتر، بەڵام هێشتا ناسنامەی تایبەتی خۆی بپارێزێ.

٣. ڕەگەزە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی ئەدەبی

ڕەنگدانەوەی ئەدەبی لە ڕووی زانستییەوە بریتییە لە پرۆسەیەکی ئەدەبی کە تێیدا ئەدەبی نەتەوەیەک یان چەند نەتەوەیەک کاریگەری لەسەر ئەدەبی نەتەوەیەکی تر دادەنێ، بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، و ئەو کاریگەرییە دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە فۆرم و ناوەڕۆک و تەکنیکەکانی نووسیندا. ئەم پرۆسەیە تەنها وەرگێڕان نییە، بەڵکو وەرگرتنی بیرۆکە، وێنە، شێوازی نووسین، و حەز کردن بە لاسایکردنەوەی ئەدەبێکی دیاریکراو دەگرێتەوە. لە کوردیدا، ئەم چەمکە بە تایبەتی گرنگە لەبەر ئەوەی ئەدەبی کوردی وەک سیستەمێکی کراوە، لە ڕێگ